

Аносова А. В.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

КАТЕГОРІЯ ЛОКАТИВНОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Картина світу є набором знань про світ, що містяться у свідомості людини. Коли ці знання експлікуються в мові, формується мовна картина світу. Особливе місце в картині світу займає категорія локативності, яка хоч і є універсальною для всіх народів, однак представлена в різних мовах за допомогою різних засобів. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених концептуальній і мовній картинам світу різних народів, а також місця в них категорії локативності, категорія локативності в англійській мовній картині світу доби Середньовіччя досліджувалась лише дотично.

Метою статті є розглянути співвідношення концептуальної і мовної картини світу, висвітлити місце категорії локативності в картині світу Середньовіччя, а також дослідити, яким способом категорія локативності експлікується в англійській мовній картині світу цього періоду.

У статті розглядаються підходи до проблеми співвідношення мови й культури, надаються визначення термінам концептуальна та мовна картина світу, а також робиться висновок про вторинність мовної картини світу щодо концептуальної. Картина світу в добу Середньовіччя була теоцентричною, що зумовило центральне положення вертикальності (ієрархічного устрою) в житті людини. Однак до кінця цього періоду все більшого значення набувало горизонтальне членування світу, яке представлене опозицією «свій» – «чужий». Одним із параметрів членування світу за горизонталлю є етнокультурне самовизначення, яке передбачає протиставлення «свого» «чужому» шляхом виділення характерних рис. При цьому «своє» має позитивну конотацію, а «чуже» – негативну. Особливості уявлень людини Середньовіччя про простір зумовили важливість і символізм ідеї подорожі як паломництва на шляху самовдосконалення. Розуміння ідеального та матеріального світів як однаково реальних обумовлює можливість знайти символічне значення будь-якого явища.

Дана стаття відкриває перспективу подальших досліджень категорії локативності як важливого компонента мовної картини світу, зокрема на матеріалі середньоанглійської мови, і досліджень просторових опозицій «верх-низ», «свій-чужий».

Ключові слова: категорія локативності, концептуальна картина світу, мовна картина світу, простір, середньоанглійська мова, картина світу Середньовіччя.

Постановка проблеми. Простір – це категорія, яка позначає «основні форми буття матерії» [11, с. 529]. Категорія локативності (простору) посідає особливе місце в світосприйнятті людини й мовній картині світу, в якій фіксується концептуальний світ носія мови. Хоча категорія локативності є універсальною, засоби її експлікації відрізняються в різних культурах і мовах. Звичайно, як змінюються з часом мови, так і мовні картини світу носіїв цих мов набувають змін. **Актуальність** даної статті зумовлена інтересом сучасної лінгвістики до виявлення національної специфіки світосприйняття, що відображена в мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує велика кількість наукових праць, в яких розглядається питання категорії локативності та засобів її експлікації в різних мовах. У функціональ-

ному аспекті категорію локативності розглядали О. Б. Бачишина, О. В. Виноградова І. Р. Вихованець, В. Г. Гак, А. П. Загнітко, Т. Лундскер-Нільсен тощо. Однак для нашої статті актуальними є роботи таких вчених як А. Я. Гуревич, І. В. Козлик, Ю. М. Лотман, В. А. Маслова, О. Н. Обухова, Дж. Родрігез тощо, які досліджували проблему картини світу взагалі, її співвідношення з мовною картиною світу, та місце категорії локативності в мовній картині світу Середньовіччя. Однак категорія локативності в англійській мовній картині світу доби Середньовіччя не була предметом спеціального дослідження.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення особливостей вираження категорії локативності в англійській мовній картині світу доби Середньовіччя, що зумовило необхідність розв'язання наступних завдань:

1) розглянути співвідношення концептуальної і мовної картин світу;

2) описати просторовий аспект картини світу європейських народів доби Середньовіччя, зокрема англійців;

3) проаналізувати мовні одиниці середньоанглійської мови, в яких втілюються уявлення англійців доби Середньовіччя про простір.

Виклад основного матеріалу. Однією з фундаментальних проблем у лінгвістиці вважається проблема співвідношення мови та культури. Виділяють три підходи до розгляду цього питання [5]. Перший підхід постулює, що мова – це лише відображення культури. Другий підхід – гіпотеза лінгвістичної відносності, яка ґрунтується на твердженні, що спосіб мислення народу зумовлюється його мовою, як і спосіб пізнання дійсності залежить від того, якою мовою говорять суб'єкти пізнання. Однак ця гіпотеза зазнає критики й оцінюється неоднозначно. Третій підхід, який розробила В. А. Маслова, стверджує, що мова є фактом культури, оскільки вона є частиною культури, основним інструментом засвоєння культури, а також найважливішим явищем культури. Інакше кажучи, стверджується, що мовні знаки здатні виконувати функцію знаків культури.

У свідомості світ являється нам скрізь так звану картину світу, яка забезпечує взаємозв'язок свідомості та мови [8]. При цьому кожна мова має власну картину світу. Однак в науці існують різні визначення терміну «картина світу».

У філософії картина світу (або, як її ще називають, концептуальна картина світу) – це «одна з форм світоглядного подання об'єктивної реальності в суспільній свідомості, що являє собою образ освоєної в практиці дійсності, компонент світогляду; цілісна картина дійсності, насамперед узагальнений образ соціального середовища, що становить вихідну умову людського буття, створюється в процесі практичної діяльності людей» [11, с. 271]. У лінгвістиці картина світу «являє собою сформований у свідомості образ цілісного світу, в якому опосередковано через знакові семіотичні системи (зокрема, в мові) відображаються уявлення про дійсність, а також засоби сприйняття світу» (тут і далі переклад наш – А.В.) [7, с. 22-23]. Це «синтетичне панорамне уявлення, глобальний образ світу, який є основою світогляду людини та результатом її духовної активності» [2, с. 141]. Картини світу є динамічними, тобто вони проходять процес становлення, період стабільного існування, а потім руйнуються [6, с. 112]. В основі концептуальної системи зна-

ходиться чуттєва, пізнавальна діяльність людини (емоції, враження, почуття). В картині світу зміст міститься в поняттях.

Коли картина світу есплікується мовними знаками, виникає мовна картина світу [2]. Мовна картина світу – це «вербалізований образ світу, це картина світу, відбита в основних своїх фрагментах у мові (мовних одиницях, словах, значеннях, текстах та ін.)» [8]. Мовна картина світу є простіша за концептуальну, і одночасно є її частиною. При цьому не вся інформація, яку сприймає людина, відображається за допомогою мови. В мовній картині світу «знання містяться в семантичних категоріях, семантичних полях, які складаються з окремих слів та словосполучень» [6, с. 113]. Наприклад, знання про навколишній простір в рамках мовної картини світу містяться в семантичній категорії локативності або функціонально-семантичному полі локативності.

Основними параметрами картини світу є просторові (верх/низ, правий/лівий, схід/захід), часові (день/ніч, зима/літо), кількісні, етичні та ін.. Проте можна стверджувати, що просторові параметри займають особливе місце, оскільки культура «співвіднесена з мовою через концепт простору» [5, с. 63]. Простір не лише існує об'єктивно, а й суб'єктивно сприймається, при чому сприймається по-різному різними суспільствами на різних етапах суспільного розвитку. А оскільки мовна картина світу має антропоцентричний характер, це «позначається на семантиці одиниць із локативною семантикою» [9, с.109].

А. Я. Гуревич запропонував виразити уявлення людини Середньовіччя в поняттях мікрокосм (людина) і макрокосм (світ), з яких перший є частиною і зменшеною копією другого [1]. Таким чином людина уявляється поєднанням елементів, які утворюють світ, і як кінцева мета всесвіту. «Елементи людського організму ідентичні складовим всесвіту (плоть людська – із землі, кров – із води, дихання – з повітря, тепло – з вогню), а кожна частина людського тіла відповідає частині всесвіту (голова – небесам, груди – повітрю, живіт – морю, ноги – землі, кості – камінню, жили – гілкам, волосся – травам, почуття – тваринам)» [3, с. 49]. У часи Середньовіччя людина ще не уявляє себе окремо від природи, а тому для неї цілком зрозумілим є вимірювання простору, спираючись на власне тіло. Так виникають одиниці вимірювання на кшталт *finger* (для вимірювання ширини, товщини або довжини), *foot* (довжина й відстань), *palme* (розмір). Не зважаючи на взаємозв'язок людини й природи, у літературі

природа якщо і зображувалась, то стереотипно й канонічно, за допомогою кліше, тобто вона не мала самостійної цінності.

Хоча людина займає важливе місце в організації простору, картина світу в добу Середньовіччя є теоцентричною [3; 7]. «Бог – центр світу, розташованого в залежності від Бога і навколо Нього» [3, с. 50]. Певною мірою саме завдяки релігії концепт вертикальності поширився на світське життя і допоміг структурувати, зокрема, моральні чесноти, соціальні класи, а також родинні стосунки [16]. Інакше кажучи, «середньовічний тип мислення був обумовлений смислороджуючою і аксіологічною вертикаллю “верх” – “низ”» [7, с. 49]. «Верх/низ» є однією з найважливіших опозицій у просторі. Вона виходить із архаїчного уявлення про «верхній» і «нижній» світи в міфологічній картині світу. Християнський світогляд зумовив розподіл світу на «добро/зло» та «боже-ственне/диявольське/земне», що є одним з проявів ієрархічного світового порядку, властивого людині Середньовіччя.

На думку О. М. Обухової, ключовими для побудови структури когнітивної моделі простору Середньовіччя є бінарні опозиції «сакральний світ» – «земний світ», «інфернальний світ» – «земний світ», «верх» – «низ», «свій» – «чужий». Дослідниця зауважує, що дихотомія «сакральний світ» – «земний світ» представлена такими номінаціями [7]: сер.-англ. *space* ‘небо’, *heuenriche* ‘Град Небесний’, *world* ‘земний світ’, *londe* ‘країна’, *grounde* ‘земля’, *kyngdom of God* ‘Царство Господа’, *fairye* ‘країна фейрі’, *God* ‘Бог’; а також інкорпорує частотні мовні одиниці, які співвідносяться з денотатами «земного світу»: *forest* ‘ліс’, *feld* ‘поле’ та ін. Для категорії «інфернальний світ» домінантним є слово *helle* ‘пекло’. Дихотомія «верх» – «низ» представлена наступними мовними одиницями: *skye* ‘небо’, *holi place* ‘святе місце’, *helle* ‘пекло’, *(a)down(e)* ‘вниз’. А дихотомія «свій» – «чужий» включає: *hom(e)* ‘дім’, *mi kingdom* ‘моє королівство’, *uncouthe thede* ‘невідомі землі, чужі країни’, *hethenisse* ‘язичницький’.

О. М. Обухова також звертає увагу на те, що «все, що пов’язане з категорією «верх» («небо», «сакральний простір») має позитивно марковане значення», натомість, номінації, що виражають категорію «низ», «інкорпорують ознаки «чужий», «ворожий», «небезпечний для життя» та характеризуються негативно-оціночним значенням» [7, с. 70]. Водночас категорія «земний світ» має проміжний статус, зайнявши місце над «низом»

(«інфернальний світ»), і разом під «верхом» («сакральний світ»).

Окрім вертикального членування світу, в когнітивній моделі простору існує горизонтальне членування світу, яке представлено егоцентричною схемою «мікросвіт» («свій простір») – «макросвіт» («чужий простір»). Релевантною для категоризації простору в горизонтальній площині О. М. Обухова називає біном «близький» – «далекий», номінації якого мають конотацію «свій» – «чужий» [7]. Іншим параметром категоризації простору на «свій простір» – «чужий простір», є етнокультурне самовизначення, яке передбачає ідентифікацію себе й своєї етно- та соціограми через протиставлення іншим етно- та соціогрупам, а також визначення специфічних рис і властивостей «свого» й «чужого». Протиставлення соціальних груп можемо побачити в наступному прикладі з оповіді купця Чосера: *As custume is unto thise nobles alle*, мова йдеться про звичай аристократів, а не соціограми, до якої належить купець, який це говорить, – неналежність мовця, інакшість згаданої соціограми підкреслені мовним оточенням словоформи *nobles*, яку супроводжують словоформи *thise* й *alle*. Протиставлення етногруп знаходимо, наприклад: *the Frensshemen which be the grettest and auncien adversaries of this ream*, де *the Frensshemen* (французи) називаються *adversaries* (ворогами) *of this ream* (цього королівства, тобто країни, до якої належить етногрупа англійців).

Як уже було згадано, опозиція «свій» – «чужий» сприймається як варіант опозицій «хороше/погане» й «праведне/грішне». Підтвердження співвідношення опозицій «свій» – «чужий» і «хороше/погане» знаходимо, наприклад, у наступному реченні: *What is a fissue out of the see.. But ded anoon*, яке буквально перекладається як ‘риба не в морі – одразу мертва’, такий собі прообраз фразеологізму *fish out of water*. Це речення можна інтерпретувати як неминучість шкідливих наслідків (*ded* – «погане») через знаходження не в своєму просторі (*fissue out of the see* – «чужий»). А співвідношення біномів «свій» – «чужий» і «праведне/грішне» яскраво втілені в лексиці, яка позначає чужинців: *An alien folk that is not of the sones of Yrael*, де *alien folk* означає «інший народ»; *Nabugodhonosor, from oure faythe alyene*, де *faythe alyene* означає іншу віру, при чому мається на увазі, що віра ця не істинна, оскільки бог цієї віри фальшивий – *Do ze awey alien goddis fro the myddil of zou, and bowe zoure hertis to the Lord God of Yrael*. ‘Покиньте чужих богів, що серед вас, і прихиліть своє серце до Господа, Бога Ізраїлевого’.

О. М. Обухова виділяє наступні групи лексики, що відносяться до горизонтального членування світу [7]: 1) група «найближче оточення» – а) родина (сер.-англ. *fader* ‘отець’, *moder* ‘матір’, *dohter* ‘донька’ та ін.), б) домочадці, хто проживає на території земельних володінь (*lede* ‘васал’, *swein* ‘слуга’ та ін.), в) друзі та прибічники (*frend* ‘друг’ та ін.), г) васально-сеньйорні відносини (*whyl I byde in yeowre borghe, be bayn to yeowre hest*. ‘поки я залишаюся в вашому замку, я підкоряюся вашій волі’); 2) «образ ворога» або «вони-група» (*patrounes bicome welneze of al þe wele in þe west iles* ‘став володарем усіх багатств західних островів’).

Варто зазначити, що за Ю. М. Лотманом людина Середньовіччя «розглядала географічну подорож як пересування «мапою» релігійно-моральних систем: ті чи інші країни мислились як еретичні, язичницькі або святі» [4, с. 241]. Чим довша подорож, тим більш святою стає людина. Розрив з гріхом також мислився як просторове переміщення. Наприклад, ухід у монастир мав значення переміщення з грішного місця в місце святе; свого роду паломництво. На те, що моральне самовдосконалення приймало форму топографічного пересування, звертає увагу й А. Я. Гуревич [1]. Підтвердження такої думки знаходимо у Дж. Лідгейта: *Al this Iourne they went on foote bare, lik as they hadde gon on pylgrymage*. ‘Усю подорож вони йшли пішки, ніби відправилися в паломництво’. Місцезнаходження людини мало відповідати його моральному статусу (святий попадає в рай, а грішник у пекло). При цьому людина Середньовіччя була переконана, що всякому ступеню святості відповідає власний клімат: «рай – це місце з особливо благодатним, пристосованим для життя людини в земному сенсі кліматом, а пекло є для нього в цьому сенсі протилежністю» [4, с. 243]. Однак рай і пекло могли сприйматися не лише як фізичні, реальні простори, куди людина потрапляє після смерті, а як ситуація в земному житті, яка супроводжується певним ментальним та емоційним станом людини. Так, рай означає сприятливі умови життя, щасливе життя, повне веселощів, і відсутність страждань: *I shal have myn hevene in erthe heere*. ‘Я рай свій на землі знайду’, хоча потрапити в реальний (справжній) рай після смерті можна лише витримавши страждання в земному житті – *For sith that verryay hevene is boght so deere.. With tribulacion and greet penaunce* ‘Оскільки раю справжнього так складно досягнути, через страждання та покуту’; Пекло, в свою чергу, навпаки означає стан нещастя, горя,

страждань: *Allas that day that I was born!.. Now is me shape eternally to dwelle Noght in purgatorie, but in helle*. ‘О горе, що я народився!.. Тепер приречений я вічно жити не в чистилищі, а в пеклі’.

У когнітивній моделі людини Середньовіччя духовний і фізичний плани змішувалися й розумілися як однаково реальні, що зумовлює невизначеність відстані, принаймні в художньому просторі, оскільки «в практичному житті люди не могли не усвідомлювати різниці в об’ємі та розмірі тіл, розташованих близько та далеко від ока» [1, с. 42]. Людина Середньовіччя припускає, що може, наприклад, за двадцять чотири години подолати відстань від Англії до Риму й назад. На підставі сприйняття ідеального світу та матеріального як однаково об’єктивних, для будь-якого явища було можливо знайти окрім буквального, фактичного значення, значення символічне, містичне.

Дж. Родрігез, аналізуючи ідеї Ж. Ле Гоффа й П. Строма, доходить висновку, що поступово в середньовічному суспільстві все більш важливе місце займала горизонтальність [16]. Дослідник звертає увагу на те, що в творчості Чосера горизонтальна (гільдії і конфрерії) та вертикальна (феодалізм) соціальні парадигми конкурують одна з одною, однак перша не витісняє другу. Через зникнення багатьох феодальних класових структур і зростання важливості середнього класу, класові розбіжності почали зменшуватися, а бар’єри між класами стали менш помітними.

Висновки. Розрізняють концептуальну та мовну картини світу. Концептуальна картина світу – це уявлення (знання) людини, що містяться у свідомості, про світ, який вона сприймає; а мовна картина світу – це засіб експлікації цих уявлень. Домінуючим у добу Середньовіччя є ієрархічне (вертикальне) членування простору, згідно якого образ світу поділяється на «сакральний», «земний» та «інфернальний», а в центрі знаходиться Бог. За вертикаллю побудовані соціальні й родинні відносини. Однак поступово більшого значення набуває горизонтальне членування простору, яке ставить у центр системи координат людину. Горизонтальне членування світу пов’язане з розподілом світу на «свій простір» і «чужий простір», які містять конотації «хороший/поганий» і ґрунтуються на етнокультурному визначенні людини, тобто є специфічним для різних народів. Водночас пересування в просторі (по горизонталі) сприймалося як паломництво на шляху морального самовдосконалення. Такий символізм розуміння будь-якого явища зумовлений сприйняттям ідеального та фізичного світів як однаково реальних

і об'єктивних в картині світу людини Середньовіччя. Ми вважаємо перспективними подальші дослідження англійської мовної картини світу

доби Середньовіччя, зокрема щодо репрезентації категоріальних опозицій простору та авто- й гетеростереотипів у середньоанглійській мові.

Список літератури:

1. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. М.: Искусство, 1984. 350 с.
2. Дзюбенко О. М. До питання про співвідношення і співіснування різновидів картини світу в науковому просторі / О. М. Дзюбенко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). 2015. Вип. 21. С. 141-145. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_filol_2015_21_30
3. Козлик І. В. Світова література доби Середньовіччя та епохи Відродження. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2011. 344 с.
4. Лотман, Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман. М.: 1999. 448 с.
5. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
6. Новосадська О. Б. Співвідношення мовної та концептуальної картини світу / О. Б. Новосадська. // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Сер.: Філологічна. 2013. №33. С. 112–113.
7. Обухова О. Н. Языковая репрезентация когнитивной модели пространства в художественной картине мира Средневековья : дис. канд. філ. наук : 10.02.19 / Обухова Ольга Николаевна – Ижевск, 2015. 203 с.
8. Позднякова Е. Ю. Языковая картина мира и языковое пространство во взаимосвязи "язык-культура" [Электронный ресурс] / Е. Ю. Позднякова // Филология и человек. 2010. Режим доступу до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-i-yazykovoe-prostranstvo-vo-vzaimosvyazi-yazyk-kultura>
9. Федосеева Л. Н. Категория локативности в современном русском языке: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. фил. наук: спец. 10.02.01 "русский язык" / Федосеева Л. Н. Тамбов. 2013. 43 с.
10. Філософський енциклопедичний словник / [Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов, А. Т. Ішмуратов та ін.]; під ред. В. І. Шинкарука. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
11. Harper D. Online Etymology Dictionary [Электронный ресурс] / Douglas Harper. 2001. Режим доступу до ресурсу: <https://www.etymonline.com/search?q=place>.
12. Middle English Compendium [Электронный ресурс] // University of Michigan Digital Library Production Service. Режим доступу до ресурсу: <https://quod.lib.umich.edu/m/middle-english-dictionary>.
13. Rodriguez J. Rise and fall: tropes of verticality in Middle English literature / J. P. Rodriguez. University of Iowa, 2012. 184 p.

Anosova A. V. THE LOCATIVE CATEGORY IN THE MEDIEVAL ENGLISH WORLD VIEW

World view is a set of knowledge about the world that is contained in the consciousness of a person. When this knowledge is explicated in language, a linguistic world view is formed. A special place in world view is occupied by the locative category that, despite being universal for all peoples, is represented through different means in different languages. In spite of a large number of works dedicated to the conceptual and language world views of different peoples as well as the place, which the locative category occupies in them, the locative category in the Medieval English world view has only been briefly touched upon in research.

The aim of the article is to consider the correlation of cognitive and linguistic world view, to examine the place that the locative category occupies in the Medieval world view, as well as to analyse how the locative category is explicated in the Medieval English linguistic world view.

The article reviews approaches to the issue of correlation of language and culture, defines conceptual and linguistic world view, and concludes that the linguistic world view is secondary to the conceptual world view. The Medieval world view was theocentric, which conditioned the central place of verticality (hierarchy) in people's life. However, by the end of the medieval period horizontality, represented by the opposition 'own' – 'alien', was gaining more and more importance. One of the parameters of the horizontal division of the world is ethnocultural identification, which provides for contrasting your 'own' and 'alien' by discerning characteristic features. Moreover, 'own' has positive connotation, while 'alien' has negative connotation. The features of the medieval conceptions on space conditioned the importance and symbolism of the idea of travel as pilgrimage towards self-improvement. Perception of ideal and material worlds as equally real conditions the ability to find a symbolic meaning of any phenomenon.

The article raises the prospect of further research of locative category as an important part of the linguistic world view, in Middle English in particular, and that of spatial oppositions 'up-down' and 'own-alien'.

Key words: *locative category, conceptual world view, linguistic world view, space, Middle English, Medieval world view.*